

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2005, C.10, S.1 s.251-262.

HAZAR HAVZASINDA STRATEJİK OYUN

STRATEGIC GAME IN HAZAR BASIN

Yrd.Doç.Dr.Timuçin KODAMAN*

ÖZET

Hazar Havzası enerji kaynaklarının önemi Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından artmıştır. Böylece uluslararası aktörler bölge ile ilgilenmeye başlamışlardır. Soğuk Savaş sırasında bölgede uluslararası stratejik bir mücadele görmektediriz. Bölgesel ve uluslararası güçlerin "yeni büyük oyunu" bölgeyi tekrar uluslararası politikanın gözdesi yapmıştır.

ABSTRACT

The importance of the Caspian Basin' energy sources has increases after the collapse of Soviet Union. With this, international actors starts to pay attention on this region. During the Cold War we see international strategic struggle in this region. Regional and international power' "new great game" makes this area, the favourite region of international politics.

Hazar havzası, enerji kaynakları, Türkiye, Rusya, İran-ABD.

Hazar basin, energy sources, Turkey, Russia, İran-USA

1 GİRİŞ

Orta Asya ve Kafkasya'da 1990'lı yılların başında meydana gelen jeopolitik değişim, Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sonucunda ortaya çıkan yeni devletlerle gerçekleşti. Hazar Denizi ve onu çevreleyen devletleri, hem Orta Asya hem Kafkasya bölgesiyle sınır olmaları sebebiyle Hazar Havzası olarak ele alacağız. Hazar Havzası sahip olduğu enerji kaynakları ve stratejik önemi sebebiyle 20. yüzyıl boyunca devam eden Sovyet egemenliğindeki unutulmuşluğuna rağmen, yüzyılın son on yılında uluslararası politikada dikkatleri üzerine çeken bir bölge haline geldi. Çalışmamızda enerji kaynaklarının önemi ve bölge üzerinde etkinlik sağlamak için, mücadele veren ABD, Rusya, Türkiye ve İran'ın politikalarını incelemeye çalışacağız.

2 PETRO-STRATEJİ

Dünya çevre ve enerji kaynakları, meseleleri, uluslararası iktisat ve uluslararası politikanın iç içe girdiği ve aralarındaki ilişkinin en çok somutlaştığı alanlardan birisidir.¹ Devletler varlıklarını sürdürmek isterken belirli dış politika amaçlarına göre hareket ederler. Bu durum, devletlerin çoğu kez birbirleriyle çatışma halinde olan hedefler arasında, seçim yapmalarını gerektirmektedir. Devletlerin dış politika amaçlarından biri de refah ve ekonomik kalkınmadır. Ayrıca dış politikanın ekonomik amaçları da bulunmaktadır.² Böylece ekonomik etkenlerin dış politikanın hem amacı hem de aracı olabileceğini söylemek mümkündür. Bu ekonomik etkenler arasında da doğal kaynaklar önemli bir yer tutar. Devletler, dış politika amaçları için araç olarak kullanabilecekleri doğal kaynakları, sadece yakın çevrelerinde doğal çıkarlarını elde edebilecekleri bölgenin kontrolünü de elde tutarak temin etme gereği hissetmektedirler. Bu ise, ekonomik açıdan güçlü stratejileri ve çok iyi hesaplanmış politik hedefleri gerektirir. Bu hedeflere ulaşmak güç kavramı ile yakından alakalıdır. Güç, her zaman için başvurulabilecek acil bir araçtır.³ Konumuzla ilgili olarak, gücü meydana getiren unsurlar içinde de doğal kaynaklar ve hammaddeler yer alır. Devletler açısından savaşta ve barışta güçlü olmak, hammadde kaynaklarına sahip olmakla veya kontrol etmekle doğrudan ilişkilidir. Doğal kaynak ve ekonomik bir madde olarak petrol, 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyıl boyunca birçok ülke tarafından politik nüfuz arttırma aracı olarak kullanılmakta ve buna da petro-politik denmektedir.⁴ Strateji, güç ve politika; petrol dünyasındaki rekabet ve kavgada, diğer hammadde kaynaklarından daha fazla etkinlik göstermektedir.

Petrol endüstrisi ve ticaretinin uluslararası bir nitelik göstermesi sebebiyle, petrol yataklarının kullanım haklarına sahip çok uluslu şirketler ve bu şirketlerin uyuğunda bulunduğu devletler, uluslararası ticaret ve politikadaki önemlerini giderek arttırmışlardır. Bu önemin artmasının yanı sıra petrol üretim alanları ile tüketim alanlarının farklı yerlerde bulunması; petrol ve onun dünya pazarlarına aktarılması, bunun nasıl ve nereden kimin kontrolünde gerçekleşeceği yani petro-stratejiyi önemli bir konuma getirir. Sömürgelerin tasfiyesi ve uluslararası sahnede yer alan devletlerin sayısının artması, piyasada rekabet eden aktör fazlaşması, olarak algılanabilir. Bu da rekabetin büyüklüğü ve alanını değiştirici bir rol oynama olasılığını arttırmaktadır. Petrol tüketen ülkelerin kaynaklara ulaşmada yetersiz kalmaları halinde, kontrolleri zorlaşmakta ve bu da enerji güvenliklerini doğrudan etkilemektedir.⁵

* Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Şükrü S. GÜREL, **Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 1997,s.11.

² GÜREL, s.12.

³ J.Hans, MORGENTHAU, **Uluslararası Politika,C.I**. Sevinç Matbaası, Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Ankara, 1970,s.30.

⁴ İsmail, GİRİTLİ, **Kara Altın Kavgası: Petrol ve Politika**, İstanbul, 1978,s.45.

⁵ Ali, İŞLER, "Hazar Petrolleri Üzerine 21. Yüzyıl Stratejileri", **Düşünen Siyaset**, Sayı 12, Ocak-Şubat 2000,s.98.

Petrol, dünyada dengeli biçimde dağılmamıştır. Genel olarak petrolün üretim alanları Ortadoğu, Kuzey ve Orta Amerika, eski Sovyetler Birliği'nin hakim olduğu topraklar iken, tüketim alanları ise, Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya başta olmak üzere Uzak Doğudur.⁶ Tüketici ülkenin dış politikalarında petrol en basit anlamda günlük ihtiyaçların giderilmesi için bile çok büyük önem taşır. Bu yüzden dünya genelinde devletlerin dış politika amaçları açısından, petrol politikaları genel politikalarını destekleyen bir strateji olarak görülebilir. Yukarıda değinildiği gibi petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmak veya başka bölgelerdeki kaynakları kontrol altında tutabilmek petro-politiğin temelinde yer alır.

Gelecekte petrol ve doğalgazın jeopolitik önemi, mevcut rezervlerin tüketilmesi ile birlikte giderek artacaktır. Hazar Havzası, yeni teknolojilerin kullanılması ile dünyada üretilebilen rezervlerin %12,5'ine sahip olacaktır.⁷ Hazar Havzasının Meksika Körfezi, Kuveyt ve Kuzey Deniz'indekileri geçecek miktarda doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip olduğu Brzezinski tarafından da belirtilmektedir.⁸ (Rezerv miktarları için bkz. Tablo 1) 1991 Sonrasında yeni oluşan durum, hem bölge devletlerini hem de bölge dışı global güçlerin dikkatini buraya çekmiştir. Konuya taraf olan tüm devletler arasında, kaynaklardan faydalanma doğrultusunda bir çıkar çatışması meydana gelmektedir.

Tablo 1: Hazar Havzası Petrol ve Doğalgaz Rezervleri.

	İspatlanmış Petrol Rezervi	Tahmini Petrol Rezervi (BBL)	Toplam (BBL)	İspatlanmış Gaz (Tcf)
Azerbaycan	3,6-12,5	32	36-45	11
Kazakistan	10-17,6	92	102-110	53-83
Türkmenistan	1,7	80	82	95-155
Rusya	2,7	14	17	-
Özbekistan	0,3	2	2	74-88
İran	0,1	15	15	-

Kaynak: United States Energy Information Administration, June,2000.

3 HAZAR PETROLLERİ ÜZERİNE YENİ BÜYÜK OYUN

Güney Kafkasya, 1870'li yıllarda başlayan petrol üretimi ve büyük petrol sahaları sebebiyle emperyalist güçlerin odak noktası haline gelmiştir. Bu dönemdeki "Büyük Oyun", Rusya ve İngiltere arasında meydana gelen ve Balkanlardan Afganistan'a kadar uzanan bir alandaki rekabet ve güç

⁶ Mehmet KOCAOĞLU, **Petro-Strateji**, Türkeli Yayınları, Ankara 1996, s.130.

⁷ Urban RUSNAK, **Hazar Bölgesinde Petrol ve Doğalgaz Jeopolitiği** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1998, s.1.

⁸ Zbigniew, BRZEZİNSKI, **Büyük Satranç Tahtası**. Sabah Yayınevleri, İstanbul 1998, s.113.

mücadeleleridir.⁹ Bu mücadele, 1917 Ekim Devrimi ile bölgede Sovyet hakimiyetinin kurulmasıyla 1990'lı yılların başında kadar unutulmuştur.¹⁰ Günümüzde büyük oyunun aktörleri, bağımsızlığını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan), Rusya Federasyonu, ABD, bölgesel birçok devlet ve çok uluslu petrol şirketleridir. Günümüzün çatışması bu aktörlerinin, petrol üzerindeki ekonomik ve jeopolitik mücadelesini kapsamaktadır.

Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile Doğu Avrupa'dan Çin'e kadar olan bölgede bir çok yeni aktör ortaya çıkmış ve böylece bu devasa coğrafyadan, kaosa sebebiyet veren merkezlerinden biri halini almıştır. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları sebebiyle, Hazar Denizinin hukuki statüsü, çıkarılacak petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına hangi güzergahlar üzerinden aktarılacağı, bölgede kontrol sahibi olmayı isteyen güçlerin emelleri gibi konular soğuk savaş sonrası dönemin bölgeye getirdiği ana sorunlar olarak görülmektedir. tabii ki bölgesel çatışmalar bu sorunları önemli ölçüde etkilemektedir.

Yeni "büyük oyun"da ABD, İran, Rusya Federasyonu ve Türkiye'nin takip ettiği stratejilerini değerlendireceğimiz çalışmamızda, temel sorun, bölgede çıkartılan petrol ve doğalgaz kaynaklarında uluslararası işbirliği ve bölge devletlerinin (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Gürcistan) bağımsızlıklarının güçlenmesidir.

3.1 ABD

Soğuk savaş döneminde ABD, Japonya'dan başlayarak Doğu Avrupa'ya kadar olan bölgede Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası izledi. Orta Doğu petrolünün önem kazanması ile bölge, ABD'nin stratejik ilgi alanlarının ön sıralarında yer aldı. Oysa 1990'lı yılların başında soğuk savaşın sona ermesiyle ABD dünya politikasında daha önce sahip olmadığı kadar hareket serbestliği ve prestij kazanmış ve Kafkasya-Hazar-Orta Asya bölgesine karşı da kayıtsız kalmamıştır. Bölgedeki bu yeni enerji kaynaklarının ortaya çıkması ile, Ortadoğu'ya alternatif bir enerji kaynağı çeşitliliği sağlanabileceğini düşünen ABD, global politikalarının alt unsuru olarak algılayıp entegre politikalar izlenmiştir.

Tek kutuplu dünyanın lider konumunda olan ABD'nin, Hazar Havzasında takip ettiği politika hedeflerini şöyle sıralayabiliriz: Birincisi Bölge devletlerinin dünya ile entegrasyonuna yardımcı olmak, bu amaçla bölgede istikrarı arttırmak, demokratikleşmeyi hızlandırmak ve serbest piyasa ekonomisini yerleştirmek. Böylece yeni kurulan devletlerin egemenliklerini pekiştirmek. İkincisi, kendi şirketlerinin enerji kaynaklarından maksimum fayda elde edebilmesi için bölgede petrol üretimi ve nakli için uygun koşulları düzenlemek. Üçüncüsü ise Batı dünyasının gelecekte petrole olan

⁹ Kunihol, BRUCE, "The Geopolitics of the Caspian Basin", *Middle East Journal*, Vol 4, Fol 2000,s.547'den Deniz Kutluk, *Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları ve Çevresel Tehdit*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 2001,s.25.

¹⁰ Timuçin KODAMAN, *Azerbaycan Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Önemi ve Türkiye*(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002,s.31.

ihtiyaçların karşılanması için ve Ortadoğu'ya olan bağımsızlığın azaltılması amacıyla bölgesel istikrarın desteklenmesidir.¹¹

ABD'nin günümüzde takip ettiği dış politika hedeflerinin, özellikle 1997 İkinci Bill Clinton döneminden sonra uygulamaya konulduğu açıktır. Çünkü en basit anlamda 1997 öncesi dönemde Azerbaycan'a karşı uyguladığı ekonomik ambargo bile bu politika farklılığını göstermektedir. Bu dönemde Russia First şeklinde sembolleşen ABD politikası, 1995'den sonra çoklu boru hatları stratejisi ile değişmeye başlamıştır.

ABD'ye göre, Hazar Havzası devletlerinde meydana gelen uzlaşmazlıklarda İran'ın parmağı olduğu varsayımı görülmektedir. İran'da bölgede etkinlik kurmaya çalışan ve enerji naklinde söz ve pay sahibi olmak isteyen bir ülkedir. Çünkü İran, bölgenin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında en kolay, en ucuz ve en güvenli petrol ihrac rotasına sahip olduğu iddiasındadır. ABD'nin, İran'ı çevreleme ve dışlama politikasıyla kontrol altına alma girişimlerinin yanı sıra yeni İran yönetiminin ılımlı politika takip etmesi ile eski radikalizmden uzaklaşma eğilimleri ABD için göz ardı edilmeyecek bir noktadır.

ABD'nin Rusya politikası ise iki yönlü bir dengeye dayanmaktadır. Rusya'yı bir daha ABD için tehdit olmayan bir siyasi ve ekonomik yapıya döndürerek uluslararası ilişkilerde zayıf bir aktör olarak kalmasını sağlamak ve fakat bunun yanı sıra tamamen de ortadan kaldırmamak. Zaten, Rusya'nın tamamen ortadan kaybolmasını engellemek için ABD müsamahası da görülmektedir. Putin'in iktidara gelmesinin ardından ABD için tehdit olmayacak bir siyasi ve ekonomik yapıya dönüştürmeye yönelik politikalar söz konusu olmuştur.¹² 11 Eylül saldırılarının ardından Rusya ile NATO arasındaki işbirliği, Rusya'nın sisteme entegrasyonu çabalarına bir örnektir.

Pakistan ve Taliban rejiminin Orta Asya'daki girişimleri dikkate alındığında, ABD'nin uzun vadeli bir politika geliştirmesi zorunluluktur. Bu durumun, özellikle 11 Eylül 2001 terör saldırısının ardından ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Bölgedeki yeni devletlerinin zayıflıkları ve diğer aktörlerin konumları dikkate alındığında Türkiye, ABD için Avrasya'ya açılan bir kapıdır. Türkiye, hem ABD'nin müttefiki hem de laik Müslüman bir ülke olarak model gösterebilecek bir konumdadır. ABD'nin çoklu boru hattı projesinin ürünü olan Bakü-Tiflis-Ceyhan'a verdiği önemi, Türkiye'nin konumu ve stratejisi ile açıklamak mümkündür. Ama hattın finansmanını sağlayacak yardıma istekli davranması da ilginçtir.¹³

Bölgenin enerji kaynaklarını Batıya güvenli şekilde aktarmak ve Rus hakimiyetini kaldırarak ABD hakimiyetini kurmak için, İran ve Rusya

¹¹ Rosemary, FORSYTHE, *The Politics of Oil in te Caucasus and Central Asia*, Adelphi Paper, London, 1996,s.18.

¹² Kemal, YAVUZ, "Orta Asya'nın Batıya Açılan Kapısı, Kafkasya", *Ulusal Strateji*, Temmuz-Ağustos 2000,s.76-77.

¹³ Ali Rıza, BÜLENT, "ABD'nin Hazar Hakkı Politikası Ciddi mi Yoksa Dostlar Alışverişteki Görüşü mü?" *Stratejik Analiz*, Ankara, 6 Ekim 2000,s.68.

çıkışları hariç diğer çıkışları (Çin, Pakistan, Hindistan, Türkiye) destekleyen ABD için en güvenilir güzergah Bakü-Ceyhan'dır. Bu hattın işlerliği ve hayata geçirilebilmesi için ABD, projeye Rus şirketlerinin dahil edilmesi¹⁴, Orta Asya ve Kafkasya devletleri ile ilişkilerini güçlendirme yolunu ararken de etnik problemlerin çözümü için AGİK'i daha çok kullanma yoluna gidecektir.

3.2 Rusya Federasyonu

Bir kara devleti olarak, kuruluş dönemlerinde güçlü sınırlar ve büyük saha oluşumlarına önem vermiş olan Rusya'nın, Çarlık döneminden beri izlediği dış politikaların temel özellikleri; yayılcı, esnek ve fırsatçı olmasıdır. Marksist ideoloji ve Rus çıkarları arasında yapılacak tercihlerde de ikincisi ön planda tutulmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya, ya sistemini kurmak için tekrar kanlı bir baskı uygulayacak ya da tüm gelişmeleri kabullenecekti.¹⁵ İkinci seçenek Rusya için zorunluluk arz etmekteydi. 1993'e kadar Batı yanlısı bir politika izledi. Fakat siyasi reformlardan umduğunu bulamayan, ekonomik reformların getirdiği sıkıntılardan da yeni rejimi sorumlu tutan çevreler giderek muhafazakar kesime doğru yöneltiler. Yeltsin yönetiminde bu çevrelere taviz veren politikalar uygulamaya başladı. Bu politikaların en önemlisi Rusya Federasyonu-dışında kalan eski Sovyet Cumhuriyetlerini kapsayan "Yakın Çevre" politikasıdır.¹⁶ Bu politika doğrultusunda Moskova kendisini eski Sovyet Cumhuriyetlerinde barış ve istikrarın tek garantörü gibi algılamaya başladı. Böylece kendisinin Sovyetler Birliği'nin bir devamı olduğunu dünyaya ispatlayacaktı. Bu politika bir bakıma Monreo Doktrininin Rus uygulaması gibidir. Bunu da evvela Kafkasya'da (Gürcistan ve Ermenistan'da) askeri üslerini devam ettirmesi ile göstermiştir.

Rusya'nın bölge üzerindeki ısrarının nedenlerinin ilki jeostratejiktir. Arka bahçe olarak gördüğü bölgeyi kontrol altına alırsa bölgesel rakipleri olan Türkiye ve İran'a karşı üstün duruma geçebilir. Bu arada Rusya'nın Türkiye'nin bölgede sahip olduğu ırki, dini ve kültürel bağları nedeniyle İran'la stratejik bir ittifak içinde olduğunu da unutmamak gerekir. Bu ittifak petrol gelişiminde önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Rusya'nın bölge üzerinde ısrarcı olmasının ikinci nedeni ekonomiktir. Bölgenin enerji kaynakları üzerinde hakim güç olmak için Rusya, petrol şirketlerini yatırıma teşvik etmiştir. Oysa Hazar statüsü ile ilgili kıyıdaş ülkelerle problemleri olmasına rağmen bu teşvikini sürdürmektedir. Lukoil şirketinin Azerbaycan'daki projelere olan katılımı çok önemli boyutlardadır. Rusya kendi sınırları içinde azalan enerji üretimi dolayısıyla bölgeye olan ilgisini iyice arttırmaktadır.¹⁷ Petrol ve doğalgazın, Batılı pazarlara ulaşmasında

¹⁴ Ariel, COHEN, "Yeni Büyük Oyun", *Avrasya Etütleri*, İlkbahar 1996,s.14

¹⁵ Yaşar ONAY, "Liderlik Kavramında Jeopolitik Oluşumların Etkileri", 21. yüzyılda Liderlik Sempozyumuna Sunulan Bildiri, İstanbul, 5-6 Haziran 1997.,s.377.

¹⁶ Zbigniew BRZEZİNSKI, "The Cold War And Its Aftermath", *Foreign Affairs*,Vol.71,No:4,Fall 1992,s.44.

¹⁷ Osman Nuri ARAS, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, İstanbul,2001,s.225.

kendi var olan boru hatları sistemini kullanarak bölge ülkeleri üzerinde hakimiyet kurmak istemektedir. Bakü-Ceyhan projesine bu sebeplerden dolayı itiraz ederken son aylarda ABD'nin ve Azerbaycan'ın Bakü-Ceyhan'a verdikleri destek dolayısıyla ve bu hattın yapılabilirliğinin artması sebebiyle projeye dahil olabileceklerini belirten açıklamalar bulunmaktadır.¹⁸

Rusya, petrolün ihracı konusunda tekel kanununu korumak maksadıyla, hattın geçeceği ülkeler üzerinde istikrarsızlık yaratacak girişimlerde bulunarak "böl ve yönet" politikasını uygulamaya koymuştur. Gürcistan'daki ve Azerbaycan'daki ayrılıkçı etnik gruplar verdiği destek ve bu iki ülkenin devlet başkanlarına yönelik suikastlar ve darbe girişimlerinde Rusya'nın parmağı olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle Azerbaycan'da Elçibey Hükümetinin 4 Haziran 1993 de devrilmesi olayında Rusya'nın etkisi, bölgedeki Rus etkinliğini göstermektedir.

Putin'in iktidara gelmesinden sonra Rusya, Tahran ve Pekin ile askeri işbirliği anlaşmaları yaparak güç gösterisine girmiştir. İran ve Rusya nükleer işbirliğini açıkça telaffuz etmiştir.¹⁹ Böylece Güney Kafkasya ülkelerine yönelik tehditleri arttıran Putin yönetimi Türkiye ile ciddi bir şekilde karşı karşıya gelmiştir. Putin Hazar bölgesindeki etkinliğini arttırmak için Mayıs 2000 de Özbekistan ve Türkmenistan'ı ziyaret ederek ekonomik anlaşmalar yaptı. Böylece batının ve Türkiye'nin ağırlığını azaltacak bir stratejik girişimde bulunmuştur.

11 Eylül saldırılarından sonra teröre karşı ortak mücadele yönünde Orta Asya ile Kafkasya'da ABD ile işbirliği içine giren Rusya, 27 Mayıs 2002'deki NATO-Rusya ortaklık konseyi ile NATO'nun genişlemesi önündeki engelleri de bir bakıma azaltabilir.

Rusya artık yakın çevresindeki devletler üzerinde askeri gücü ile hegemonya kurmasına imkan bulunmadığını anlayarak yeni bir değerlendirme ile Hazar Havzası enerji kaynaklar ve bunların bölge dışına çıkarılması politikalarında işbirliğine yönelik stratejiler geliştirmesi gerçekçi bir adım olacaktır.

3.3 İran

İran, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kafkasya'ya yakın bölgesel devlet olması ve tarihsel, ekonomi, kültürel ve ideolojik çıkarları sebebiyle "büyük oyun"un önemli bir jeopolitik aktörüdür. İran, başlangıçtan itibaren Hazar Havzasında gerçekçi bir yaklaşımdaydı. Bölgenin yeni ülkelerine kendi modelini kabul ettirmenin zorluklarını gördükçe Türk modelinin ön plana çıkma gayretlerinden rahatsız oldu. Bu sebeple, İran ve Rusya, Türk nüfuzunun bölgeye yerleşmesini engellemek amacıyla bir araya geldiler. Bu tercihin neticesinde Rusya ve İran fiili bir stratejik ittifaka dönüşecek şekilde ortak hareket etmeye başladı.²⁰ Her iki devlette, bölgede Türk ve Amerikan

¹⁸ "Russia wants to be partner of Baku-Ceyhan", www.caspianstudies.com. 17 Haziran 2002.

¹⁹ ARAS, s. 231.

²⁰ Svante CORNELL, "Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia", *Perceptions*, Vol.IV,No:2,June-August 1999,s.114.

nüfuz artışına karşı beraber çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, Kafkasya'da, Ermenistan'da bu ittifakın doğal bir üyesi durumunda görünmektedir.

Azerbaycan, İran için, Kafkasya'daki en hassas ülkedir. Her iki ülkede, birbirini iç siyasi istikrarlarını bozmakla suçlamaktadırlar. Bu hassasiyetin en önemli sebebi de İran'da yaklaşık 20 milyon civarında Azerbaycan Türkünün bulunmasıdır. Bu etnik endişe kendini, 1993 yılında Karabağ olayları sırasında gösterdi. Bağımsız Azerbaycan'a karşı ve irredentist tehlike algılama sebebiyle İran Karabağ, çatışmalarında Ermenistan ile iyi ilişkiler geliştirmeyi ön planda tuttu.²¹ Azerbaycan ile olan siyasi ilişkilerindeki bu gerginliğe rağmen İran, Şah Denizi alanlarının işletilmesi ile ilgili, 1995'in sonunda %10 hisse önerisini kabul edecek bölgedeki enerji potansiyelinden, ABD'nin yoğun muhalefetine karşı yararlanmayı ihmal edemeyecek durumdadır. Yine kendi sınırlarında bulunan Türkmen azınlıkla ilgili endişeleri bulunan İran, bölgenin en otoriter devleti olan Türkmenistan'la, yeni demiryolu güzergahları ve boru hatları projeleri ile Türkmen doğalgazının ihracına yönelik yeni seçenekleri getirme çabalarıyla yakınlaşma yönünde çalışmalar artmaktadır.

İran'ın bölgedeki amacı; izolasyondan kurtularak, Sovyet döneminde suni olarak ilişkilerinin kesildiği bölge ülkeleri ile ekonomik ve kültürel ilişkileri kurup genişletmek ve petrol-doğalgaz işletmesi ve ihracından ekonomik fayda sağlamak şeklinde özetleyebiliriz. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için de Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ve Türkmen doğalgazını, Türkiye'ye taşıyacak olan boru hattı projesine ve kendisini alkışlayacak bu tarz projelerin hayata geçirilmesini bölgedeki istikrarsızlığı körükleyeceğini ileri sürmektedir.

ABD'nin, anti-İrancı yaklaşımlarının bitmesi ihtimalinde ise yeni dengelerin oluşacağı muhakkaktır. Ama bu durumun oluşması için, İran içindeki reform yanlıları ve Muhafazakar kanat arasında sürmekte olan güç mücadelesinin ne şekilde sonuçlandığı belirleyici bir faktördür.

3.4 Türkiye

1945-1991 arasında iki bloklu yapı gereği yaşanan "soğuk savaş" döneminin sona ermesi, uluslararası ilişkileri ve devletlerin jeopolitik önemiyetleri açısından büyük değişikliklere sebebiyet vermiştir. Bu değişiklik neticesinde, Kafkaslar ve Orta Asya bölgesi, Türk dış politikalarına ilave edilen büyük ve önemli bir boyut olarak ele alınmaktadır. Söz konusu bölgede, yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerin Müslüman ve Türk olması ile, bölgenin tek demokratik ve laik Müslüman devletinin Türkiye olması Hazar Havzası adını da verdiğimiz bölge devletleriyle ilişkiyi zorunlu hale getirmiştir. Türkiye'nin bu olumlu şekilde oynayabileceği rol, yalnız Türkiye'de değil Batı dünyasında da geniş ölçüde tartışılmıştır.²²

²¹ Roland GÖTZ, "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Siyasi Çıkar Alanları", **Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye**, Der. Yılmaz, Tezkan, İstanbul, 2000.,s.193.

²² Mustafa AYDIN, **New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus**, SAM papers, Ankara, June, 2000,s.37.

Ankara, bölgeyi Türk etkisinin hakim olduğu bir saha haline getirmek amacıyla yönelik bir Orta Asya-Kafkasya politikası geliştirerek Batı için yeniden stratejik bir önem taşıyabileceğinin farkına vardı.²³ Yeni Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan) Uluslararası toplumla buluşturabilecek bir köprü rolü almaya hazırды. Fakat Türkiye'nin bu heyecanı kısa sürdü. Çünkü, bu politikayı hayata geçirmek için gerekli finansal destek Batı tarafından yeterince sağlanmadı ve "arka bahçesindeki" etkisini kaybetmek istemeyen Rusya'nın direnişi ile karşılaşıldı. Türkiye özellikle Hazar ötesi devletlerde karşılaştığı hayal kırıklığının ardından dikkatini Kafkasya bölgesine yöneltti. Hazar ötesinde karşılaşılan hayal kırıklığının bir nedeni ise, Sovyetler Birliği'nin ağabeyliği bittikten sonra yerini yeni bir Türk ağabeyini istemeye bölgenin liderleriydi.²⁴ Yine 1993'de, Rusya'nın uygulamaya koyduğu "yakın çevre" kavramında bu başarısızlıkta bir diğer sebebiydi. Çünkü, 1992'de Elçibey'in Azerbaycan'da iktidara gelmesi Rusya'nın endişelerini ciddi biçimde arttırdı ve Rusya, Ermenistan ve Gürcistan'da askeri üs edinmeyi başardı. Elçibey'in yerine geçen Aliyev ilişkilerinde, Moskova-Ankara-Tahran arasında denge politikası izlemeye başladı.

Türkiye, bölgesel sorunlarda (Çeçenistan ve Dağlık Karabağ) da Rusya ile karşı karşıya kaldı. Rusya, Türkiye'nin kendisine karşı izlediği politikaları, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki ayrılıkçı terörist grupların eylemlerine destek vererek cevapladı.²⁵

Türkiye, bölgede karşılaştığı sorunlar neticesinde ilgisini, Kafkasya'da istikrar ve Hazar Havzası'nın enerji kaynakları bölüşümünden pay almak üzere daha somut politik ve ekonomik çıkarlara yöneltti. 1994'de imzalanan "asrın anlaşması"ndan beri Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan'ın petrol, Türkmenistan'ın doğalgaz kaynaklarının geliştirilmesi ve pazarlanmasında pay sahibi olmak istemektedir. Bu kaynakların dünya pazarlarına ulaşması için ve kendinin artan enerji ihtiyacına yeni ve istikrarlı bir kapı olması için Türkiye, boru hatları projesine Batılı müttefikleri ve bölge devletlerinin stratejik önemini arttıracak şekilde faydalanmayı planlamaktadır.²⁶ Tabii ki bu hedeflerine ulaşmak için Batılı müttefiklerinin özellikle de ABD'nin siyasi desteğine muhtaç olduğu aşıkardı.

Açık denizlere çıkışı olmayan Hazar Havzası doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştıracak boru hatları güzergahı için Türkiye, Aralık 1994'den beri Bakü-Ceyhan hattını savunmaktadır. Bu projenin, Kazakistan ve Türkmenistan'dan gelerek Bakü'de buluşan hatların Türkiye ulaşması ve yıllık kapasitesinin 50-60 milyon ton olması düşünülmektedir.

Türkiye, milli bir dava haline getirdiği Bakü-Tiflis-Ceyhan ana üretim petrol boru hattının gerçekleşmesi için en büyük adımı Kasım 1999'da İstanbul'da imzalanan anlaşma ile attı. Ocak 2003 tarihinde inşasının başlanan

²³ Heinz, KRAMER, *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, İstanbul,2001,s.148.

²⁴ KRAMER, s.152.

²⁵ AYDIN, s.40.

²⁶ Temel İSKİT, "Turkey: A New Actor in the Fielal of Energy Politics?", *Perceptions*, sayı 1, Mart-Mayıs 1996,s.58-82.

hattın, 2005' in ilk yarısında bitirilip petrolün Ceyhan'a ulaşması beklenmektedir. Boru hatları oyununda Türkiye, ekonomik olmayan faktörleri de dikkate almaktaydı. Dağlık Karabağ çatışmaları, Gürcistan'da Abhazya meselesi gibi çetrefilli konular hattın geçeceği güzergahdaki istikrar için önemli rol oynamaktadır.

ABD'nin bu projeyi desteklemesinin arkasındaki ana fikir, kendini Orta Asya'daki en kuvvetli stratejik güç haline getirmektir.²⁷ Bunun için, enerji koridorunun Türkiye üzerinden geçmesi ile; yeni cumhuriyetler piyasa ekonomisine dayalı demokrasilerini, toprak bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını güçlendirecek ve Hazar Havzası petrol-doğalgazının dünya piyasalarında serbestçe dolaşması garanti altına alınacaktı. Bu durumun, Türkiye'nin de bölgesel rolünü garanti altına alınacaktı. Bu durumun, Türkiye'nin de bölgesel rolünü ve politikalarını destekleyerek, bölgede önemli bir aktör olmasına sebebiyet vereceği muhakkaktır.

Sonuç olarak Türkiye, Rusya ve İran'la olan ilişkilerini gerginleştirmeden, önümüzdeki günlerde faaliyete geçecek olan Bakü-Tiflis-Ceyhan ana üretim boru hattını ABD'nin desteği ile gecikmeli de olsa gerçekleştirecek bir konumdadır. Böylece Türkiye, Doğu-Batı enerji koridorunda önemli bir rol oynama şansını yakalayabilir.

4 SONUÇ

Hazar Havzası, enerji kaynakları ve jeopolitik önemi üzerine bölgesel ve global güçlerin mücadelesi, çok yönlü güvenlik ve ekonomik çıkarlar içeren bir oyundur. Rusya için, bölgede oynayacağı rol özellikle 11 Eylül 2001 terörist saldırılar sonrası Batı ile işbirliği yaparak ekonomik yararlar sağlamak üzere şekillenmektedir. Eğer son dönemin aksine güçlü bir rekabet ve "arka bahçe" görüşleri güçlenirse, Batı dünyası ile artan bir düşmanlık meydana gelebilir.

İran, yeni yönetiminin getirdiği yumuşama ortamı, kendi iç bünyesindeki liberal muhafazakar mücadelesinden başarı ile çıkarsa, ABD tarafından uygulanan aksi politikaları açabilir ve yeni nakil hatları için alternatif olma şansı yaklaşabilir.

ABD, 11 Eylül sonrası Orta Asya'da elde ettiği askeri gücü sebebiyle, bölgede Çin ve Rusya rekabeti ile karşılaşabilir.

Türkiye ise elde edeceği Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi ile stratejik önemi arttırabilmek ve sürdürmek için özellikle Kafkasya'da, istikrarlı ve etnik sorunlarda daha aktif bir rol oynayabilmek için ABD ile işbirliği olanaklarını aramak ve enerji diplomasisini etkin bir şekilde kullanmak zorundadır.

Önümüzdeki dönemde öneminin artacağı düşünülen Hazar Havzası enerji kaynaklarında, söz sahibi olmak isteyen aktörlerden birini tamamen

---

²⁷ KRAMER, s.158.

devre dışı bırakan çözümler yerine, bölgeyi uluslararası işbirliği çabalarının geliştirildiği bir coğrafya haline getirmenin en akıllı çözüm olacağı aşikardır.

KAYNAKÇA

1. ARAS, Osman Nuri, Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, İstanbul,2001.
2. AYDIN, Mustafa, New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus, SAM papers, Ankara, June, 2000.
3. BRZEZİNSKİ, Zbigniew, "The Cold War And Its Aftermath", Foreign Affairs,Vol.71,No:4,Fall 1992.
4. BRZEZİNSKİ, Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası. Sabah Yayınevleri, İstanbul 1998.
5. BÜLENT, Ali Rıza; "ABD'nin Hazar Hakkı Politikası Ciddi mi Yoksa Dostlar Alışverişteki Görüşü mü?" Stratejik Analiz, Ankara, 6 Ekim 2000.
6. COHEN, Ariel, , "Yeni Büyük Oyun", Avrasya Etütleri, İlkbahar 1996.
7. Cornell, Svante, "Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia", Perceptions, Vol.IV,No:2,Juna-August 1999.
8. FORSYTHE, Rosemary, The Politics of Oil in te Caucasus and Central Asia, Adelphi Paper, London, 1996.
9. GİRİTLİ, İsmail, Kara Altın Kavgası: Petrol ve Politika, İstanbul, 1978.
10. GÖTZ, Roland, "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Siyasi Çıkar Alanları", Menfaatler Çatışması Ortasında Türkiye, Der. Yılmaz, Tezkan, İstanbul, 2000.
11. GÜREL, Şükrü S, Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara 1997.
12. İSKİT, Temel, "Turkey: A New Actor in the Field of Energy Politics?", Perceptions, sayı 1, Mart-Mayıs 1996.
13. İŞLER, Ali, "Hazar Petrolleri Üzerine 21. Yüzyıl Stratejileri", Düşünen Siyaset, Sayı 12, Ocak-Şubat 2000.
14. KOCAOĞLU, Mehmet, Petro-Strateji, Türkeli Yayınları, Ankara 1996.
15. KODAMAN, Timuçin, Azerbaycan Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Önemi ve Türkiye(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002.
16. KRAMER, Heinz, Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye, İstanbul,2001.
17. KUNİHOL, Bruce, "The Geopolitics of the Caspian Basin", Middle East Journal, Vol 4, Fol 2000,s.547'den Deniz Kutluk, Kafkas Petrolleri, Türk

- Boğazları ve Çevresel Tehdit, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 2001.
18. MORGENTHAU, J.Hans, Uluslararası Politika,C.I. Sevinç Matbaası, Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Ankara 1970.
  19. RUSNAK, Urban, Hazar Bölgesinde Petrol ve Doğalgaz Jeopolitiği (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1998.
  20. ONAY, Yaşar, “Liderlik Kavramında Jeopolitik Oluşumların Etkileri”, 21. yüzyılda Liderlik Sempozyumuna Sunulan Bildiri, İstanbul, 5-6 Haziran 1997.
  21. YAVUZ, Kemal, “Orta Asya'nın Batıya Açılan Kapısı, Kafkasya”, Ulusal Strateji, Temmuz-Ağustos 2000.
  22. “Russia wants to be partner of Baku-Ceyhan”, www.caspianstudies.com. 17 Haziran 2002.